

УДК 159. 923

**РОЗВИВАЛЬНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЗДО : ОСНОВНІ
КОМПОНЕНТИ, ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ТА КРИТЕРІЇ ЙОГО
ОЦІНЮВАННЯ**

Карабасва І.І.

**кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший
науковий співробітник лабораторії психології дошкільника Інституту
психології імені Г.С. Костюка НАПН України**

orcid.org/0000-0003-4286-2103

Терещенко Л. А.

**кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник лабораторії психології навчання імені
І.О. Синиці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України**

orcid.org/0000-0002-4279-158X

У статті на основі теоретичного дослідження сучасної наукової психолого-педагогічної літератури надається характеристика існуючим підходам до визначення поняття розвивальне освітнє середовище. Окреслюється структура феномену «розвивальне освітнє середовище», й виокремлюються основні його компоненти. Розкриваються й етапи формування розвивального освітнього середовища та критерії його оцінювання.

***Ключові слова:** заклад дошкільної освіти, середовище, розвивальний, освітній, розвивальне освітнє середовище.*

Карабаева И.И., Терещенко Л.А. Развивающая образовательная среда УДО: основные компоненты, этапы формирования и критерии ее оценивания.

В статье на основе теоретического исследования современной научной психолого-педагогической литературы предоставляется характеристика существующим подходам к определению понятия развивающая образовательная среда. Очерчивается структура феномена

"развивающая образовательная среда", и выделяются основные его компоненты. Раскрываются и этапы формирования развивающей образовательной среды и критерии его оценивания.

Ключевые слова: учреждение дошкольного образования, среда, развивающее, образовательное, развивающая образовательная среда.

Karabayeva I.I., Tereschenko L.A. The developmental educational environment of the preschool education institution: main components, stages of formation and criteria for its evaluation.

Proceeding from theoretical research of modern scientific psychological and pedagogical literature, existing approaches to the definition of a developmental educational environment are described. Therefore, the developmental educational environment is a relatively new concept that has become part of the thesaurus of pedagogy and psychology only in the last decade. Its content cannot be considered clearly defined and constant but most professionals use the concept of a developmental educational environment for a complete description a comprehensive description of the specific features of a particular educational institution.

Generalization of various approaches to the definition of the concept leads to the conclusion that the developmental educational environment of a modern institution is an integrated concept that synthesizes a number of psychological-pedagogical, material-technical, sanitary-hygienic, ergonomic, aesthetic conditions due to the interaction of which the child's comprehensive development is carried out. This is a set of socio-psychological, pedagogical, informational, technical and other subsystems that ensure the achievement of the goal of the educational process; set of material, spiritual and social conditions of the educational process. It is a system of conditions and influences that contribute to the active development, learning, upbringing of a child's personality, his or her ability to act independently and to adapt to change.

The article proposes to review the thesis, based on the main components: socio-psychological, substantive-content and material-technical a developmental

educational environment of the preschool education institution goes through the stages of realization: formation, functioning, analytical and productive stage.

This paper presents a theoretically defined system of evaluation criteria of the developmental educational environment including:

1) possibilities of the educational environment in ensuring the harmonious development of children;

2) the effectiveness of creative and research activities of children;

3) creating conditions for self-realization of the individual in creative activity;

4) the ability of the environment to meet the complex needs of the child and to form a system of social and spiritual values.

Key words: *preschool education institution, environment, developmental, educational, developmental educational environment.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Динамічні зміни в житті українського суспільства зумовлюють появу нових моделей освіти, а як наслідок і нових дефініцій, які потребують уточнень. Актуальність проблеми цілеспрямованого аналізу поняття розвивального освітнього середовища підтверджує зростання кількості наукових психолого-педагогічних публікацій щодо цієї проблематики. Категоріально-змістові підходи до дослідження феномену розвивального освітнього середовища характеризуються неоднозначністю та широтою. Різноманітність, багатоваріантність у формулюванні дефініції розвивального освітнього середовища розглядається представниками різних науково-психологічних шкіл у всіляких аспектах. Ще в кінці ХХ століття виник ряд підходів, у межах яких досліджувалося освітнє середовище: комунікативно-орієнтований (В. Рубцов); еколого-особистісний (В. Ясвін); педагогічний (Ю. Мануйлов, С. Сергєєв); інформаційний (М. Черевиків, С. Поздняков, Н. Різник); антропологічний (В. Слободчиков); психодидактичний (В. Орлов, В. Панов, В. Давидов). Питання дослідження розвивального

освітнього середовища визначається вітчизняними й зарубіжними вченими як одна з найважливіших психолого-педагогічних проблем. Її вирішення пов'язується з посиленням виховного впливу на особистість, оскільки навчання розглядається як перший крок до перетворення середовища сучасного освітнього закладу. Про інтерес до проблеми свідчить аналіз педагогічної, психологічної літератури, педагогічної практики.

Метою статті є на основі теоретичного аналізу сучасних наукових досліджень охарактеризувати існуючі підходи до визначення поняття дослідження, виокремити основні компоненти й етапи формування розвивального освітнього середовища та критерії його оцінювання.

Виклад основного матеріалу. Структура феномену «розвивальне освітнє середовище ЗДО» включає основні компоненти: ключовий – «заклад дошкільної освіти», провідний – «середовище» та поняття, які характеризують його ознаку, – «освітнє», «розвивальне».

Заклад дошкільної освіти – навчальний заклад, що забезпечує реалізацію права дитини на здобуття дошкільної освіти, її фізичний, розумовий і духовний розвиток, соціальну адаптацію та готовність продовжувати освіту.

В психолого-педагогічній літературі термін «середовище» з'явився в 20 роки ХХ століття, коли достатньо часто використовувалися поняття «педагогіка середовища» (С. Шацький), «суспільне середовище дитини» (П. Блонський), «оточуюче середовище» (А. Макаренко). Вченими того періоду доводилося, що об'єктом впливу педагога повинна бути не сама дитина, не її риси (якості), а умови, в яких вона існує. До зовнішніх умов вчені відносили середовище, оточення, міжособистісні відносини, діяльність, а до внутрішніх умови – емоційний стан дитини, її ставлення до самої себе, життєвий досвід, установки.

Л. Виготський, Д. Ельконін, В. Давидов, стверджували, що від того, в яких взаєминах з середовищем знаходиться дитина, з урахуванням змін, які відбуваються в ній і в середовищі, залежить динаміка її розвитку,

формування якісно нових психічних утворень. Ставлення дитини до середовища визначає і її активність у ньому [1, с. 234–236].

Отже, в дослідженнях психологів середовище визначається як умова, процес і результат творчого саморозвитку особистості. А з точки зору педагогіки, середовище – це умова життєдіяльності дитини, формування ставлення до базових цінностей, засвоєння соціального досвіду, розвиток життєво необхідних особистісних якостей, спосіб трансформації зовнішніх відносин у внутрішню структуру особистості, задоволення потреб суб'єкта.

Поняття «освітнє середовище», представляється О. Малихіною як одне з ключових для психолого-педагогічної науки. Дослідниця відзначає, що слід враховувати основні потреби й можливості розвитку, які забезпечують гармонійне виховання дітей. Це можливість задоволення таких потреб: фізіологічних; засвоєння групових норм та ідеалів; любові, пошани, визнання, суспільного схвалення; праці, значущої діяльності; збереження та підвищення самооцінки; пізнавальної потреби в особливій галузі інтересів; в естетичному оформленні навколишнього оточення; в самостійному впорядкуванні індивідуальної картини світу; в оволодінні все більш високим рівнем майстерності; в самоактуалізації та ін. [2, с. 15].

Отже, у науковій літературі поняття «освітнє середовище» розглядається, по-перше, у вимірах соціальної педагогіки як єдність дій навчальних закладів, сім'ї, позашкільних державних та громадських установ, інформаційно-культурного середовища; по-друге, як сукупність матеріальних вимог у відповідності з педагогічними, ергономічними, санітарно-гігієнічними вимогами до навчально-виховного процесу; по-третє, як різноманітний, різнорівневий світ, який оточує людину, формує її уявлення про цей світ, ставлення до людей, довкілля, навколишньої дійсності.

Вчена К. Крутій вважає, що змістовні характеристики освітнього середовища закладу освіти визначаються тими внутрішніми завданнями, які він ставить перед собою. Набором та ієрархією цих завдань визначають

зовнішні (доступні спостереженню і фіксації) характеристики освітнього середовища. До них належать й інші критерії, які умовно дослідниця поділяє на такі: змістові (рівень і якість культурного змісту), процесуальні (стиль спілкування, рівень активності), результативні (розвивальний ефект) [3].

Аналіз визначень дає змогу зробити висновок про те, що освітнє середовище є сукупністю соціально-психологічної, педагогічної, інформаційної, технічної та інших підсистем, які забезпечують досягнення мети навчально-виховного процесу; сукупність матеріальних, духовних та суспільних умов здійснення освітнього процесу.

Отже, освітнє середовище це той простір в закладі дошкільної освіти, що оточує дитину та з яким вона постійно взаємодіє. При цьому вчені зазначають, що освітнє середовище обов'язково має бути розвивальним.

Поняття «розвивальне середовище» було введено Дж. Равеном як простір розвитку компетентності, що є дуже актуальним із застосуванням компетентнісного підходу в ЗДО. За словами Дж. Равена, у такому середовищі люди мають можливість прагнути до цілей, які їх цікавлять, й у процесі їх досягнення розвивати свою компетентність.

Розвинути – означає посилити, дати можливість проявитися та зміцнитися, набути зрілої форми, відповідної певному віку, окультурити, використати всі можливості для вдосконалення когось – чогось. За цією логікою розвивальним є таке предметне, природне та соціальне середовище, яке не гальмує природних життєвих проявів дитини, сприяє їх реалізації, становленню, вдосконаленню [4, с. 116].

Розвивальне середовище для дитини – простір дитинства – простір широких можливостей, де створені максимальні умови для розвитку та саморозвитку дитини. Розвивальне освітнє середовище створює потенційні можливості для позитивного впливу різноманітних факторів у їх взаємодії на інтелектуальний розвиток дитини та формування цілісної особистості. [4].

У широкому контексті розвивальне освітнє середовище являє собою будь який соціокультурний простір, у рамках якого стихійно або з різним ступенем організованості здійснюється процес розвитку особистості. З позицій психологічного контексту, на думку Л. Виготського, П. Гальперіна, В. Давидова, Л. Занкова, О. Леонтьєва, Д. Ельконіна розвивальне середовище – це певним чином упорядкований освітній простір, в якому здійснюється розвивальне навчання.

У дошкільній педагогіці [5] під терміном «розвивальне середовище» розуміють комплекс матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, ергономічних, естетичних, психолого-педагогічних умов, які забезпечують організацію життя дітей і дорослих. Метою створення розвивального освітнього середовища в ЗДО є забезпечення життєво важливих потреб особистості яка формується.

Щоб освітнє середовище виступало як розвивальне, в ході взаємодії її структурних компонентів воно повинно мати певні якості:

- гнучкість – здатність освітніх структур до швидкої перебудови у відповідності до потреб особистості, які змінюються, до змін оточуючого середовища, суспільства;
- безперервність – взаємодія і наступність в діяльності елементів, які в неї входять;
- варіативність – передбачення змін розвивального середовища згідно з потребами в освітніх послугах населення;
- інтегрованість – забезпечення вирішення виховних завдань шляхом посилення взаємодії структур, які входять в неї;
- відкритість – передбачення широкої участі всіх суб'єктів освіти в управлінні, демократизація форм навчання, виховання і взаємодії;
- установка на сумісне діяльнісне спілкування всіх суб'єктів освітнього процесу, яке здійснюється на основі педагогічної підтримки як особливої, схованої від очей дитини позиції педагога.

Щоб освітнє середовище мало розвивальний характер, воно повинно забезпечити комплекс можливостей для саморозвитку суб'єктів навчального процесу (дітей і педагогів).

Розвивальне освітнє середовище – комплексне утворення. З огляду наукової літератури, такий комплекс включає три структурні компоненти:

- просторово-предметний (приміщення для занять, наявність сучасних мультимедійних засобів, продукції освітньо-розвивального спрямування);

- соціальний (характер взаємодії дітей і педагогів – суб'єкт-суб'єктний, врахування індивідуальних можливостей дітей, орієнтація на формування духовно-моральних цінностей в поведінці та діяльності);

- психодидактичний (зміст і методи навчання, обумовлені метою й завданням навчального процесу).

Виокремлюються й такі компоненти розвивального освітнього середовища:

- 1) соціально-психологічний;
- 2) інформаційний;
- 3) соціокультурний;
- 4) матеріально-технічний.

Отже, узагальнив відмітимо, що розвивальне освітнє середовище ЗДО можна представити наступними основними компонентами:

- 1) соціально-психологічний;
- 2) предметно-змістовий;
- 3) матеріально-технічний

Розвивальне освітнє середовище передбачає спрямованість принципів, методів, форм організації освіти й навчання на досягнення найбільшої ефективності розвитку пізнавальних можливостей дітей. Спираючись на незавершені цикли психічного розвитку дитини, розвивальне середовище формує розумові здібності, самостійність дітей, інтерес до навчання тощо. Формування розвивального освітнього середовища означає орієнтацію

змісту, форм, методів, засобів, характеру взаємодії учасників навчально-виховного процесу на особистість дитини, що сприяє розвитку її інтелектуального, творчого, духовного потенціалу, емоційно-вольових якостей, мислення, загальної культури, формуванню здатності особистості до самостійної, активної діяльності. Організація розвивального освітнього середовища загалом містить: створення атмосфери доброзичливості; орієнтації на більш підготовлених суб'єктів навчання; надання можливості дітям самостійно працювати.

Розвивальне освітнє середовище у своєму розвитку проходить три етапи: становлення, функціонування, удосконалювання. Етап становлення характеризується розробкою відповідної концепції й програми розвитку, формуванням необхідної документації, створенням органів управління, визначенням фінансових і матеріальних можливостей, пошуком додаткових джерел фінансування. Другий етап характеризується створенням необхідних умов для плідного функціонування позначеного середовища, залученням до роботи найбільш підготовлених і творчих кадрів, батьків, які розуміють і підтримують концепцію розвитку цього середовища. Етапу вдосконалення освітнього середовища відповідає постійний пошук ефективних засобів його розвитку, проведення інноваційної дослідницької роботи, поширення додаткових освітніх послуг відповідно до потреб учасників педагогічного процесу. Пропонуються й такі етапи: діагностичний, проектувальний, організаційний, функціональний, аналітико-результативний (Вітвицька С.).

Узагальнив відмітимо, що розвивальне освітнє середовище ЗДО це упорядкований простір, в якому здійснюється розвивальне навчання на основі варіативності змісту, індивідуалізації, диференціації, самостійної творчої активності дітей, суб'єкт-суб'єктної взаємодії дорослих та дошкільників та передбачає створення сучасного інформаційного та матеріально-технічного забезпечення педагогічного процесу. Виходячи з основних компонентів: соціально-психологічного; предметно-змістового; матеріально-технічного розвивальне освітнє середовище ЗДО проходить

етапи реалізації, як то – становлення (проектувальний, організаційний моменти), функціонування (з елементами діагностики, вдосконалення), аналітико-результативний.

Для оцінки й аналізу розвивального освітнього середовища найчастіше використовують полярні характеристики останнього: демократичність – авторитарність відносин, активність – пасивність дітей, творчий – репродуктивний характер передачі знань, вузькість – багатство культурного змісту тощо.

Також вченими розглядається поняття про розвивальне освітнє середовище, суттєвими показниками якого виступають наступні характеристики:

- кожному віку дитини відповідають певні психологічні новоутворення;
- навчання дітей відбувається на основі провідної діяльності;
- продумані, структуровані й реалізовані взаємозв'язки з іншими видами діяльності.

Усі означені умови можна систематизувати по трьох групах.

Перша група – простір взаємодії суб'єктів освітнього процесу який включає в себе: урахування суб'єктами потреб один одного; створення доброзичливої атмосфери у ставленні один до одного; реалізація педагогами функції помічника, консультанта.

Друга група – простір прояву базових характеристик розвивального освітнього середовища який включає в себе: відкритість, варіативність, креативність, технологічність, культурну спрямованість, стабільність освітнього середовища.

Третя група – простір використання суб'єктами освітнього процесу ресурсів розвивального освітнього середовища який включає в себе: матеріально-технічне забезпечення освітнього процесу, професіоналізм педагогів, сформованість партнерських взаємовідносин дорослих і дітей.

На основі базових властивостей розвивального освітнього середовища теоретично визначають систему *критеріїв* оцінки ефективності його функціонування:

- 1) можливості освітнього середовища забезпечити гармонійний розвиток дітей;
- 2) результативність творчої та дослідницької діяльності дітей;
- 3) створення умов для самореалізації особистості в творчій діяльності;
- 4) здатність середовища задовольнити комплекс потреб дитини та сформувати в неї систему соціальних і духовних цінностей.

Висновки та перспективи наукових пошуків. Отже, розвивальне освітнє середовище – відносно нове поняття, що ввійшло в тезаурус педагогіки та психології лише в останнє десятиліття. Його зміст не можна вважати однозначно визначеним і сталим, але більшість фахівців використовують поняття розвивального освітнього середовища для цілісного опису специфічних особливостей конкретного освітнього навчального закладу.

Так от, це інтегроване поняття, що синтезує низку психолого-педагогічних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, ергономічних, естетичних умов, внаслідок взаємодії яких здійснюється всебічний розвиток дитини. Це сукупність соціально-психологічної, педагогічної, інформаційної, технічної та інших підсистем, які забезпечують досягнення мети навчально-виховного процесу; сукупність матеріальних, духовних і суспільних умов здійснення освітнього процесу. Це система умов і впливів, які сприяють активному розвитку, навчанню, вихованню особистості дитини, її здатності до самостійної діяльності, умінню пристосовуватися до змін.

Виходячи з основних компонентів: соціально-психологічного; предметно-змістового; матеріально-технічного розвивальне освітнє середовище ЗДО проходить етапи реалізації – становлення, функціонування, та аналітико-результативний етап.

Системою критеріїв оцінки розвивального освітнього середовища ЗДО можуть виступати:

- 1) можливості освітнього середовища в забезпеченні гармонійного розвитку дітей;
- 2) результативність творчої та дослідницької діяльності дошкільників;
- 3) створення умов для самореалізації особистості в творчій діяльності;
- 4) здатність середовища задовольнити комплекс потреб дитини та сформувати в неї систему соціальних і духовних цінностей.

Проведена наукова розвідка не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Перспективи її вивчення пов'язані з подальшим узагальненням результатів наукових досліджень, уточненням дефініцій, розробці критеріїв оцінки освітнього розвивального середовища ЗДО.

Література

1. Выготский Л. Детская психология: в 6 т. /под. ред. Д.Б. Эльконина. Москва: Просвещение, 1984. Т. 4. С. 234–236.
2. Малихіна О. Особистісно зорієнтована модель навчання та її аксіологічна сутність. *Рідна школа*. 2002. № 10, С. 15–16.
3. Крутій К. Освітній простір дошкільного навчального закладу: монографія у 2-х ч. Київ : Освіта, 2009. Ч 1. 302 с.
4. Базовий компонент дошкільної освіти України (нова редакція). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-na-sajt-ostatochnij.pdf>. (дата звернення 18.01.20).
5. Богуш А., Гавриш Н. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі: підручник для ВНЗ. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 408 с.
6. Енциклопедія освіти /за ред. В. Кременя. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

References

1. Vygotskij, L. (1984). *Detskaia psykholohyia [Child psychology]*. D.B. Elkonin (Ed.). (Vols. 1-6; Vol. 4). Moscow : Prosveschenie. Pp. 234–236. [in Russian].

2. Malykhina, O. (2002). Osobystisno zorientovana model navchannia ta yii aksiolohichna sutnist [Personally oriented learning model and its axiological essence]. *Ridna shkola – Home school*, 10, 15–16. [in Ukrainian].
3. Krutii, K. (2009). *Osvitnii prostir doshkilnoho navchalnoho zakladu [Educational space of a preschool educational institution]*. (part 1). Kyiv : Osvita. 302 p. [in Ukrainian].
4. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity Ukrainy (nova redaktsiia) [The base component of preschool education (new edition)]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-na-sajt-ostatochnij.pdf>. (date of receipt on 18/01/20). [in Ukrainian].
5. Bohush, A., Havrysh, N. (2010). *Metodyka oznaiomlennia ditei z dovkilliam u doshkilnomu navchalnomu zakladi [Methods of familiarizing children with the environment in a preschool institutio]*. Kyiv : Vydavnychi Dim «Slovo». 408 p. [in Ukrainian].
6. Kremen, V. (Ed.). (2008). *Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of Education]*. Kyiv : Yurinkom Inter. 1040 p. [in Ukrainian].